

ŞÂHNÂME

Firdevsî'nin manzum destanı.

Fars edebiyatının şaheserlerinden olan ve İran'ın millî destanı özelliği taşıyan *Şâhnâme* “Şahlar kitabı” anlamındadır. Bir sözcük hazinesi, aynı zamanda eşsiz fesahat ve belagat örneği olan eser, İranlı meşhur şair Firdevsî (ö. 1020 [?]) tarafından manzum olarak kaleme alınmıştır. Eserde eski İran efsane ve gelenekleri, İslam dönemine kadar meydana gelen hemen hemen bütün olaylar hakkındaki bilgiler bir araya toplanmıştır. Ayrıca felsefî ve ahlakî konulara değinilmiş, kahramanlık şiirlerinin yanı sıra diğer şiir türlerine de yer verilmiştir.

Firdevsî tarihsel içeriğinin yanı sıra mitolojik aktarımları ve kahramanlık hikâyeleriyle de dikkat çeken *Şâhnâme*'de İran tarihini ve kültürünü halk arasında dolaşan söylencelerden hareketle yazmak istemiştir. Bu açıdan *Şâhnâme* her şeyden önce manzum bir tarih olarak da kabul edilir.

Firdevsî'nin *Şâhnâme*'yi hazırlarken örnek aldığı ve dayandığı kaynaklar arasında şairin yaşadığı dönemde en çok okunan kitaplar arasında yer alan Avesta, Tevrat ve Kur'an gibi dinî metinler önde gelir. Firdevsî eserine Allah'ı öven beyitlerle, evrenin yaratılışı, ay, güneş, gezegenler, yerküre, diğer varlıklar ve insanın yaratılışı, insanın dünyaya gönderilişi gibi olaylarla başlamış, sonra da eriştiği bütün kaynaklardaki bilgilerden hareketle İran'ı ve bu coğrafyanın tarihi ve mitolojisini aktarmıştır. Eserinin o çağın dinî kitapları kadar çok sayıda okuyucuya kavuşması ve elden ele dolaşmasını arzulamış, gerçekten de öyle olmuştur.

Diğer taraftan kahramanlık çağlarının ordu mensupları ve saltanat hanedanından ünlü kişilerin kahramanlıklarından söz eden destanlar türünden de olan *Şâhnâme*, aynı zamanda çok sayıda tarihî gelişmeyi, gerçek olaylarla efsaneleri karıştırarak anlatmaktadır.

Yaklaşık 981 yılında yazmaya başladığı ve ilaveler yaparak 1004 yılı civarında tamamladığı eserini, başlangıçta bir sultana ya da emîre sunmayı düşünmemişti. Ancak yakın dostları ve destekçilerinin onu yalnız bırakması ve eseri uğruna bütün servetini tüketip geçim sıkıntısına düşmesi sonucunda eserini Sultan Mahmud'a sunma kararı aldı (1004-1005). Buna rağmen beklediği maddi karşılığı alamadığını belirtir.

Şairin kendi ifadesine göre 60.000 beyitten oluşan *Şâhnâme*, yazmalarının bir kısmında bu sayıyı aşar, bir kısmında da beyit sayısı 60.000'den azdır. Ancak nüshaların çoğu 48.000 ile 52.000 beyit arasında farklılık göstermektedir.

Şâhnâme bir bakıma yenilgi ve hayal kırıklıkları sonucunda ortaya çıkmış bir eserdir. Sâsânîler'in tarih sahnesinden çekilmesi, Araplar karşısındaki yenilgi ve İran tarihinde olumsuz bir dönemin başlaması gibi etkenler sebebiyle efsaneler ve kahramanlık anlatılarıyla örülü geçmişe, yani hayallerdeki tarihe ihtiyacı daha da arttırmıştır. Dolayısıyla Firdevsî ve diğer *Şâhnâme* yazarları geçmişin zafer ve mutluluk dolu günlerine yönelmiş, gerçekleşmesini umdukları güzel günlere hayallerinde hayat vererek bunları dizelerine aktarmışlardır. O bakımdan *Şâhnâme*, yaşanan zamanda ayakta kalabilmek için geçmişte aranan bir temel, bir dayanak niteliği taşımaktadır.

Firdevsî İran'ın millî ruhunu *Şâhnâme* ile yeniden canlandıran, onu harekete geçiren kişidir. Bu sebeple *Şâhnâme*'ye, sadece eski İran hükümdarlarının tarihini, İran kahramanlarının mücadelelerini tasvir eden sahneleri, mitolojik hikâyeleri anlatan, eskilerin yaşadıklarını sonrakiler ibret alsınlar diye yeni kuşaklara aktaran bir eser olmanın çok ötesinde olarak değerlendirilir.

Pişdâdîler hanedanının ilk hükümdarı Keyûmers'ten başlayarak Sâsânîler'in son hükümdarı III. Yazdicerd'e kadar devam eden toplam "elli hükümdarlık dönemi"ni ele alan eserin giriş kısmında Tanrı'ya ve aklı övüş, insanın, güneşin ve ayın yaratılışı, Peygamber ve ashabını medih başlıkları yer alır. Ardından *Şâhnâme*'nin kaynakları ve son olarak da Sultan Mahmud'u övgü bölümü gelir, sonra asıl konuya geçilir. Tarih öncesi devirlerden başlayarak Fars medeniyet serüveni, İranlılar'ın yerleşik bir hayata geçerek devlet kurmaları, çevrelerindeki uluslarla, Turanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve Araplar'la savaşları, olağanüstü akıcı ifadelerle aktarılır. Bütün bu anlatımlar esnasında Firdevsî ulusunun gelenek ve göreneklerini, ulusal, dinsel, ahlaksal değerlerini, üstün niteliklerini, kahramanlık serüvenlerini, aşklarını ve İran halkıyla ilgili daha birçok şeyi dizelelerinde ölümsüzlüğe kavuşturur. Bu açıdan *Şâhnâme* Farslar'ın bir kültür ve medeniyet ansiklopedisidir.

Şâhnâme süslemeden uzak arı bir dille sahip olduğu için büyük ün kazanmış, saraylarda ve halk arasında büyük itibar görmüştür. Firdevsî'nin ünü ve değeri de buradan kaynaklanmaktadır. O Fars dilini, İran tarihini, mitolojisini, kültürünü, değerlerini her İranlı'nın anlayabileceği bir dilde aktararak diriltmiş ve ölümsüzleştirmiştir.

Firdevsî, kaynaklardan derlediği rivayetlerin önemli bir kısmını *Şâhnâme*'de şiirsel bir dille aktarmıştır. Doğa manzaraları, savaş meydanları, kahramanlar, teke tek mücadeleler, saray teşrifatları ve daha birçok olay *Şâhnâme*'de olağanüstü güzel bir üslupla betimlenmiştir.

Şâhnâme, İran dışındaki coğrafyalarda Fars dili ve edebiyatıyla ilgilenen çevrelerin de beğenisini kazanmıştır. Bu önemli şaheser, yazıldığı dönemde Arapça'nın yoğun etkisinde kalan Fars dilinin yeniden canlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde yer verdiği öğütlerin kaynakları İslam öncesi İran kültürü ve geleneğinde yer alan sözlü ve yazılı değerlerdir. Bunlar genellikle İran hükümdarlarının tahta çıkış törenlerinde, çeşitli vesilelerle düzenlenen törenlerde ya da ölüm döşeginde hasta yatarken bizzat kendilerinin söyledikleri; ülke yönetimi, âdil olma, zulüm ve işkenceden uzak durma, halka huzur ve refah sağlayacak yönetimler kurma gibi konularla ilgilidir. *Şâhnâme*'nin öne çıkan özelliklerinden biri, İran toplumunun bu kültürel kaynağının önemini göz önünde bulundurarak, hikâyelerinde eğitimsel ve ahlaki öğretilerden bahsetmesidir. *Şâhnâme* hikâyeler ve tasvirler yardımıyla ahlaki ve sosyal erdemlerin yetiştirilmesine dikkat çekmiştir.

Firdevsî'nin sade bir dille kaleme alınmış olan *Şâhnâme*'sinin önemi edebî sanatlarda değil daha çok anlatım ve tasvir tarzında ortaya çıkmaktadır. *Şâhnâme* gerek İran'ın gerekse Türk edebiyatının kahramanlık mesnevileri için vazgeçilmez bir örnek olmuş ve edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Osmanlı toprakları ve Hindistan'da da Farsça yazan birtakım şairler sultanlarının fetihlerini konu alan şâhnâmeler kaleme almışlardır. Özellikle Türk kültürüne İran edebiyatından geçen *şâhnâme* yazıcılığının ilk örnekleri Selçuklular döneminde ortaya çıkarken daha sonra Osmanlı döneminde de bu örneklerle rastlanır. Osmanlı'da Türkçe'ye de erken zamandan itibaren çevrilen *Şâhnâme*'nin ilk tercümesi II. Murad'ın emriyle 1450 yılındadır. İkinci tercüme Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin isteği ile 1511'de Şerîfî-yi Âmidî'nin yaptığı manzum çeviri ve üçüncüsü ise II. Osman'ın emriyle Mehdî mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılandır. Latin harfleriyle ilk 20.000 beytinin çevirisi 1945-1955 yılları arasında Necati Lugal tarafında yapılmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren, kassahan kelimesiyle aynı mânada *şehnâme* tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Müteakip asırlarda ise *şehnâme* okumakla meşhur meddahlar yalnız saraylarda değil, orta halli halk kahvehanelerinde de görülmüştür.

Ayrıca bazı yerlerde devlet tarafından tarihî hadiselerin zaptına memur edilenlere de *şehnâmehan* denmiştir. Bunlar eserlerini manzum olarak yazarlardı. Vesikalarda *şehnâmenüvis* ve *şehnâmegûy* tâbirlerine de sıkça rastlanır. Bu unvan daha sonraları vakanüvisle çevrilmiştir. *Şehnâmehan* unvanıyla Osmanlı Devleti'nde olayları yazmakla görevli ilk memur İran'dan göç ederek devletin hizmetine girmiş olan Fethullah Efendi'dir (ö. 1553).

Şâhnâme'nin pek çok değişik dile çevrilmiş olması onun ne kadar önemli ve özel bir eser olduğunu açıkça gösterir. Böylesine önemsenmesi ve yaygınlaşması, özellikle de romantik edebiyat alanında etkili olmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Bahâr, Mihrdâd. *Costârî Çend der Ferheng-i Îrân*. Tahran 1376 hş., s. 75-162.
- Browne, Edward G. *A Literary History of Persia*. Cambridge 1956, II, 129-48.
- Dabashi, Hamid. *The Shahnameh: The Persian Epic in World Literature*. New York 2019.
- Firdevsî. *Şâhnâme*. çev. N. Lugal. İstanbul 2009.
- Şişman, Bekir – Kuzubaş, Muhammet. *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul 2007.
- Kanar, Mehmet. "Şâhnâme". *DİA*. 2010, XXXVIII, 289-290.
- Lewis, Franklin. "The Shahnameh of Ferdowsi as World Literature". *Iranian Studies*. 48/3 (2015), s. 313-336.
- Omidşalar, Mahmoud. *Poetics and Politics of Iran's National Epic, the Shahnameh*. New York 2011.
- Schmidt, Jan. "The Reception of Firdausi's Shahnama Among the Ottomans". *Shahnama Studies II: The Reception of Firdausi's Shahnama*. ed. Ch. Melville – G. van den Berg. Leiden 2012, s. 121-139.
- Zerrînkûb, Hamîd (haz.). *Mecmûa-i Sühânârânîhâ-yı Evvelîn ve Dovvemîn-i Heft-e Firdevsî*. Meşhed 1353 hş.

◆ Nimet YILDIRIM

ŞAHSİYET

İnsana ait zihnî, hissî ve ahlakî özelliklerin bütünü, kişilik.

Arapça *şhs* kökünden türemiş olan *şahsiyet* kelimesi "yükselmek, görünmek, ortaya çıkmak; birine gözlerini dikerek sabit bir şekilde bakmak ve temsil etmek, açıklamak" anlamlarına gelmektedir.

Şahsiyet, iradenin sağlam, duyguların dengeli olduğu, tercihlerinin sorumluluğunun üstlenildiği, hiçbir varlığa ve şeye, körü körüne itaat edilmediği, aklın ve kalbin üstün değerinin kabul edildiği yerde var olmaya başlar.

Şahsiyet yerine de *kişilik* kelimesi kullanılmaktadır. *Kişi* kelimesi, ilk defa Türkçe'nin ilk yazılı kaynağı olarak kabul edilen *Orhon yazıtlarında* "edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş" (İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş) cümlesinde geçmektedir (Ergin, 1975: 66). *Kişilik* kelimesi ise XV. yüzyılda Mercimek Ahmed tarafından Türkçe'ye tercüme edilen *Kabusnâme* isimli eserde, "Eyle olsa kişiliği olana kişiler selama gelirler. Velî gayet nâkes kişi, yani kişiliksiz adam oldur ki ana hiç kimse selamlığa gelmeye" (1432) (Keykâvus, 2007: 58) şeklinde görülür.

Şahıs kelimesi yerine *vecih* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim yüzü seçilmeyen bir kimsenin tanınması da pek mümkün olmaz. İnsanın parmak uçları gibi yüz de özgündür. Bir insanın kimliğini ve şahsiyetini temsil eden organlar yüzde toplanmıştır ve insanın yüzünde çeşitli kısımların temsil ettiği değerler söz konusudur denilebilir. Mesela Türkçe'de öfkelenilen birine, "Senin burnunu yere sürterim, senin burnunu kırarım" gibi ifadeler kullanıldığı görülür. Dil insanın kimliğini ortaya koyar. Nitekim bir insanın kalitesini anlamak için "Kişi dilinin altında saklıdır" deyimini kullanılır. Gözler ise kişinin iç dünyasının aynası kabul edilir. Kulağın duyma, anlama ve işitme bakımından hikmet, feraset ve basirete giden yol olarak anlaşıp anlamlandırıldığında *vecih* kelimesinin her ne kadar "yüz" anlamında kullanılıyor olsa da genel anlamda şahsiyet kelimesi yerine de kullanılmıştır.

Zât terimi de bazı durumlarda şahıs yerine kullanılagelmiştir. Ayrıca "kendi, öz, asıl, nefis ve cevher" anlamlarında da kullanıldığı görülür: *Zât-ı âlîniz, zatınız, zat işler gibi* (MEB, 2000: 3303). Ancak zat kavramı ayırım yapmadan insan, hayvan ve eşya için de kullanılabildiği için tam olarak şahıs kelimesi karşılamaz denilebilir.

Şahıs kelimesi zaman içinde hem muhtevası bakımından zenginleşmiş hem de anlam bakımından açık seçik bir duruma gelmiştir. Bu kavram bir taraftan itibar, şeref ve şahsî liyakat, öte yandan atalardan elde edilmiş olan kültürel miras ve asalet, bir diğer yönüyle de kalıtsal olarak sahip olunan niteliklerin bütünleşmesi olarak anlaşılabilir.

Şahıs kelimesinin İngilizce karşılığı olan *person* "personel kanunu" kullanımında da olduğu gibi Türkçe'ye de girmiş bulunmaktadır. Latince *persona* kökünden türemiş olan bu kelime insanın dış görünüşü ve fizikî yapısı ile ilgilidir.